

FELSEFEYE GİRİŞ

PROF. DR. AHMET ARSLAN

Arslan, Ahmet
Felsefeye Giriş

1. Felsefe 2. Giriş

ISBN 13: 978-975-250-011-0

Adres Yayınları® / 11

16. Baskı: Eylül 2012; 15. Baskı: Eylül 2011; 7-14. Baskılar: 2003-2010;
1-6. Baskılar: 1994-2002 (Vadi Yayınları)

© 2012, 2011, 2010, 2009, 2008, 2005, 2003, Adres Yayınları®

Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları

Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan

Montaj: Merkez Repro

Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LIBERTE
liberteyayin grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | **Faks:** (312) 230 80 03

Web: www.liberte.com | **E-mail:** info@liberte.com.tr

Sertifika No: 16438

Adres Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Ahmet Arslan, 1944 yılında Urfa'da doğmuş, lisans ve lisansüstü öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamlamıştır. 1978 yılında aynı kurumda doçent, 1988 yılında Ege Üniversitesi'nde profesör olmuş ve 2011 yılında emekliye ayrılmıştır.

Ahmet Arslan Arapça, Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmektedir. Bu dillerden ve felsefenin çeşitli alanlarına ait çok sayıda çevirisi bulunmaktadır. Uzmanlık sahası Antikçağ Yunan Felsefesi, Ortaçağ İslam Felsefesi, Osmanlı Kelam Düşüncesi olup bu alanlarda yazmış olduğu bazı telif eserleri şunlardır:

İlkçağ Felsefe Tarihi (5 cilt)

İbni Haldun

İslam Felsefesi Üzerine

Kemal-Paşazade'nin Tehafüt Haşiyesi (2 cilt).

Bu günlerde İlkçağ Felsefe Tarihi'nin bir devamı olarak yayınlamayı planladığı Ortaçağ İslam düşüncesi üzerinde çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZLER	17-21-23
----------------	----------

1 FELSEFEYE GİRİŞ

Felsefe Nedir?	27
Gündelik Bilgi veya Sağduyu Bilgisi	28
Felsefi Bilgi	29
Felsefi Düşüncenin Özellikleri	32
Felsefenin Analitik ve Sentetik İşlevi	33
Felsefe ve Değerler	34
Bilgelik Sevgisi Olarak Felsefe	34
Değerler Felsefesi	35
Felsefenin Belli Başlı Disiplinleri	36
Felsefe-Bilim İlişkisi	36
Felsefe-Din İlişkisi	39
Felsefe-Sanat İlişkisi	42
Felsefenin Yararı	43

2 BİLGİ FELSEFESİ

Tarihsel Perspektif	47
Bilgi Teorisi veya Epistemoloji Nedir?	48
Bilginin İmkânı	49
Bilginin Kaynağı ve Araçları	50
Bilginin Alanı, Kapsamı, Sınırları	51
Bilginin Ölçütü veya Standartları	53

Doğruluk-Gerçeklik	55
Doğruluk-Anlamlılık	56
Bilgi Teorisi ve Mantık	58
Şüpheçiler (Septikler)	60
Bir Tavrı Olarak Şüpheçilik	61
Bir Yöntem Olarak Şüpheçilik	61
Deney-Dışı Bilgiye İlişkin Şüpheçilik	63
Aşırı Şüpheçilik	67
Bilginin Kaynağı [Tarihsel Perspektif]	68
Deneycilik (Empirizm)	72
Akılcılık (Rasyonalizm)	73
Eleştiri Felsefesi	75
Sezgiçilik	76
Pozitivizm	79
Yeni-Pozitivizm	82
Analitik Felsefe	83
Bilginin Ölçütü ve Standartları	84
Pragmatizm	84

3 BİLİM FELSEFESİ

Bilim Felsefesi Nedir?	89
Felsefe, Bilim Felsefesi midir?	91
Bilim Nedir?	98
Bir Ürün veya Sonuç Olarak Bilimin Özellikleri	99
Bilim ve Bilimlerin Türleri	103
Formel Bilim ve Deneysel Bilim	105
Formel Bilimlerin Karakteri	106
Deneysel Bilimlerin Karakteri	109
Gözlem	114
Varsayım	115
Doğrulama (veya eski dilde tahkik etme)	115
Deney ve Gözlem Arasındaki Farklar	115

Bilimsel Açıklama	116
Yasa	117
Bilimsel Yasa-Doğa Yasası	118
Bilimsel Yasa-Toplum Yasası	118
Kuram	119
Bilimin Değeri	120

4 VARLIK FELSEFESİ

Varlık Felsefesi Nedir?	125
Varlık Felsefesinin Problemleri	130
Varlık Felsefesi ile Bilimler Arasındaki İlişkiler	131
Varlık Felsefesi (<i>Ontology</i>), Tanrıbilim (<i>Theology</i>) ve Metafizik Arasındaki İlişkiler	136
Varlık Maddedir	139
Demokritos ve Atomcu Madde Anlayışı	139
Hobbes ve Cisimci Madde Anlayışı	141
De la Mettrie ve Makine-İnsan	143
Marx ve Tarihsel Materyalizm	144
Varlık Maddî Değildir, Tinseldir	148
Platon ve İdealar Kuramı	149
İbni Sina ve Ruhun Tinselliği	152
Berkeley ve Özne İdealizmi	153
Hegel ve Mutlak veya Nesnel İdealizm	154
Varlık Hem Maddîdir, Hem Tinseldir	156
Aristoteles ve Madde-Form Öğretisi	156
Descartes ve Beden-Ruh Problemi	159
Spinoza ve Madde-Ruh Paralelizmi	160

5 AHLÂK FELSEFESİ

Değer ve Olgu	163
Değerlerin Yapısı	166
Değeri Meydana Getiren Şey Nedir?	170

Değer Tanımlanamaz Bir Şeydir	170
Değerli Olan, Haz Verici Olandır	173
Arzu veya Tercih Olarak Değer	176
Ahlâkî Değerler	177
Ahlâk ve Ahlâk Felsefesi	179
Ahlâk Felsefesi ve Sosyal Bilimler	179
Ahlâk Felsefesine İki Yaklaşım	181
Ahlâkî Durum	184
Ahlâkî Davranışın Koşulları	185
Özgürlük Problemi	187
Ahlâkta Amaçlar ve Araçlar	194
Ahlâk Kuramlarının Sınıflandırılmaları	195
Sokrates ve Ahlâk Felsefesinin Ortaya Çıkışı	197
Kinikler ve Kayıtsızlık Ahlâkî	199
Kireneler ve Haz Ahlâkî	200
Platon-Aristoteles ve Mutluluk Ahlâkî	201
Epikuros ve Acıdan Kaçış	206
Stoacılık ve Kendine Hâkimiyet	209
Tek-Tanrıcı Dinlerin Ahlâk Geleneği	212
Faydacı Ahlâk Geleneği	214
Kant ve Ödev Ahlâkî	221

6 SİYASET FELSEFESİ

Siyaset Nedir?	231
Siyaset Felsefesi ve Etik	232
Siyaset Felsefesi ve Siyaset Bilimi	236
Siyaset Felsefesine Farklı İki Yaklaşım	236
Siyaset Felsefesi ile Sosyal Bilimler veya İnsan Bilimleri Arasındaki İlişkiler	237
Siyasetin Gerekliliği	238
Siyaset Felsefesinin Problem ve Kavramları	240
Devletin Gerekliliği ve Anarşizm	247
Tanrı Devleti	250

Platon ve Seçkinlerin Egemenliği	253
Hobbes ve Tek Kişinin Mutlak Yönetimi	263
Rousseau ve Demokratik Totalitarizm	269
Locke ve Liberal Demokrasi	273
Demokraseye Yöneltilen Eleştiriler	281

7 SİYASET FELSEFESİ

Estetik ve Sanat Felsefesi	299
Estetik Tavır	303
Estetik Nesne	304
Estetik Haz	305
Estetiğin Konusu Olarak Sanat	307
Sanatların Sınıflandırılması	308
Sanat Felsefesi ve Sanat Eleştirisi	309
Sanat Eserinin Farklı Değerleri	311
Duyusal Değerler	311
Formel Değerler	311
Hayat Değerleri	313
Sanat ve Ahlâk	313
Sanat ve Doğru	316
Estetik-Sanatsal Değerlere Özelci ve Nesnelci Yaklaşımlar	319
Özelci Kuram	319
Nesnelci Kuram	320
Sanat Kuramları	321
Platon ve Taklit Olarak Sanat	321
Romantikler ve Yaratım Olarak Sanat	323
Schiller ve Oyun Olarak Sanat	324

8 DİN FELSEFESİ

Din Felsefesi Nedir?	327
Din Nedir?	328
Teoloji ile Din Felsefesi Arasındaki Farklar	332

Din Felsefesi ile Din Bilimleri Arasındaki İlişkiler	334
Dinsel Bilgi ve Bilimsel Bilgi	335
Tanrı'nın Varlığı ve Özellikleri	340
Tanrı'nın Varlığını Kabul Edenler	342
Teizm	342
Yaradancılık (Deizm)	343
Tüm-Tanrıclık (Panteizm)	345
Tanrı'nın Varlığı Lehine İleri Sürülen Kanıtlar	347
Evrendeki Düzendan Hareket Eden Kanıt (Teleolojik Kanıt)	348
Evrenin Varlığından Hareket Eden Kanıt (Kozmolojik Kanıt)	352
Tanrı Kavramından Hareket Eden Kanıt (Ontolojik Kanıt)	355
Tanrı Kanıtlarının Genel Bir Değerlendirilmesi	359
Tanrıtanımazcılık (Ateizm)	361
Evrende Kötünün ve Acının Varlığı Problemi	365
İmanclık (Fideizm)	373

9 EĞİTİM FELSEFESİ

Eğitim Felsefesi Nedir?	377
Eğitim Felsefesi ve Eğitim Bilimleri	379
Eğitim Felsefesi ile Diğer Felsefe Dalları Arasındaki İlişkiler	380
Eğitim Felsefesine İki Yaklaşım	381
Eğitim Felsefesinin Temel Kavram ve Problemleri	382
Eğitim, Ahlâk ve Din Arasındaki İlişkiler	390
Çağdaş Eğitim Kuramları	396
Dâimicilik (Perennialism)	397
İlericilik (Progressivism)	400
Temel Esasçılık (Essentialism)	403
Yeniden İnşacılık (Reconstructionism)	406
SÖZLÜK	409
KAYNAKÇA	415
DİZİN	419

ÖNSÖZ

DİLİMİZDE TELİF VEYA ÇEVİRİ ESER OLARAK FELSEFE hakkında giriş mahiyetinde bilgi veren kitap sayısı sınırlıdır. Öte yandan bu yönde yazılmış eserlerin sâhip oldukları önemli meziyetleri yanında bazı kusurları bulunmaktadır. Bu kusurlardan önemli olarak gördüklerim a) yazarlarının mensup oldukları felsefe akımlarının bakış açısını gereğinden fazla yansıtmaları, b) felsefenin aynı ölçüde değer taşıyan disiplinlerinden bazılarını diğerlerinin aleyhine ihmâl etmeleri, c) nihâyet özellikle yabancı dillerden yapılan çeviri eserlerinde, felsefe tarihi içinde yer alan İslâm filozoflarının ad ve eserlerinden, katkılarından söz edilmemiş olmasıdır.

Birinci nokta bu felsefeye giriş eserlerinin felsefeye girişten çok yazarlarının felsefelerine bir giriş olması sonucunu doğurmaktadır. Şüphesiz bu da değerli bir şey olmakla birlikte felsefeye yeni başlayan, felsefe hakkında bir ilk ve doğru bilgi edinmek isteyen biri için önemli sakıncaları olan bir husustur.

İkinci nokta da felsefenin temel disiplinleri ile ilgili olarak insanı eksik ve yetersiz bilgi sâhibi olmaya götürdüğü, örneğin bir siyaset veya din felsefesi gibi felsefenin en değerli alanlarından bazılarını yok saydığı için muayyen bir mahzur içermektedir (Nitekim benim aşağı yukarı on yıl önce İngilizce-den Türkçeye çevirdiğim ve derslerimde okuttuğum, şimdiye

kadar iki baskısı yapılmış ve tükenmiş olan *Felsefeye Giriş* kitabım (John Herman Randall, Jr-Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*. Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, 2. Baskı, İzmir, 1991) sâhip olduğunu düşündüğüm önemli meziyetleri yanında Amerikan felsefe geleneğinin en önemli akımı olan, hatta resmî Amerikan felsefe görüşü sayabileceğimiz pragmatizme geniş ölçüde yer vermesine karşılık, varoluşçuluğa ya da fenomenolojiye hiç yer vermemekte; aynı şekilde bilgi kuramı, bilim felsefesi, varlık felsefesi ile ilgili konuları geniş ölçüde ele almasına karşılık siyaset felsefesine herhangi bir bölüm ayırmamaktadır).

Nihâyet üçüncü nokta ile ilgili eksiklik, bizim ait olduğumuz kültür çevresinin felsefe alanında geçmişte gerçekleştirmiş olduğu başarılarından habersiz, felsefeyi ve felsefî düşünme tarzını kendi kültür çevremize tamamen yabancı bir varlık olarak gören yanlış veya eksik bir bilince sâhip olmamız sonucunu doğurmaktadır. Tahmin edilebileceği üzere bu giriş kitabında bu tür eksiklikleri ortadan kaldırmak isteyen bir bakış açısı izlenmeye çalışılmıştır.

Bu kitapta şu ilkeler ve hedefler gözetilmiştir: a) Felsefenin ne olduğu, felsefî bilginin özellikleri, felsefenin işlevi, felsefe ile benzeri diğer temel kültürel-entelektüel etkinlik alanları (bilim, sanat, din) arasındaki ilişkiler hakkında genel ve temel bir bilgi kazandırmak; b) felsefenin belli başlı disiplinleri (bilgi felsefesi, bilim felsefesi, varlık felsefesi, ahlâk, siyaset ve din felsefeleri); bu disiplinlerin alanları içine giren belli başlı problemler, kavramlar; bu alanlarda ileri sürülen belli başlı kuramlar, ortaya çıkan akımlar hakkında bilgi vermek; c) felsefenin tarih içinde ve çeşitli filozoflar tarafından gerçekleştirilen önemli başarılarını sergilerken bu faaliyet alanında yer

alan kalbur-üstü Türk-İslâm filozoflarının (Farabi, İbni Sina, İbni Haldun, Gazali vb.) görüş ve katkılarına temas etmek ve onların evrensel düşünce tarihi içindeki yerleriyle ilgili olarak sağlıklı bir bilinç kazandırmak, d) nihâyet bütün bunları yaparken felsefenin dâima şüpheli ve eleştirici bir özellik taşıyan ruhunu açığa çıkartmak amacıyla ortaya atılan her tez, getirilen her öneri, geliştirilen her kurama yöneltilmiş olan itiraz, eleştiri ve karşı çıkışları göstermek ve böylece öğrencide felsefenin ruhunu doğru bir şekilde kavramak yönünde sağlam bir anlayış oluşturmak.

Bu kitabın ana okuyucu ve hedef kitlesi, üniversitelerde felsefe bölümlerinde ders alan öğrenciler, felsefeyle şu veya bu nedenle ilgilenen ve bilgi sâhibi olmak isteyen farklı alan ve meslek gruplarından aydınlar ve nihâyet Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabûl edilen lise son öğrencileri için ‘Felsefe’ veya ‘Felsefeye Giriş’ dersini okutmakla görevli felsefe öğretmenleridir. Kitap, sözünü ettiğimiz bu dersin müfredat programına da uygun olarak hazırlandığı için bu dersin öğretmenleri tarafından bir kılavuz kitap olarak da kullanılabilir.

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

İLK BASKISINDAN AŞAĞI YUKARI İKİ YIL SONRA BU KİTAPIN ikinci baskısının yapılması imkân ve ihtiyacının ortaya çıkmasından memnunum. Bunu onun ilk baskısının önsözünde işaret ettiğim özelliklerinin okuyucu tarafından olumlu bir şekilde değerlendirildiğinin bir işareti olarak alıyorum. Bu baskıda birinci baskıya göre bazı önemli değişiklikler yaptım. Kitabın sonuna, birinci baskıda bulunmayan yeni bir bölüm, eğitim felsefesine ayırdığım bir bölüm ekledim. İçinde yaşadığımız çağdaş toplumda eğitimin her geçen gün artan önemi, ayrıca bu kitabın esas olarak hitap etmeyi arzu ettiği Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin mezun olduklarında büyük bir çoğunlukla kendisine yöneldikleri öğretmenlik mesleğinin eğitimle olan sıkı ilişkisi, eğitim felsefesine tahsis ettiğim bu yeni bölümün varlık nedenini oluşturmaktadır.

Bundan başka bu baskıda ahlâk ve siyaset felsefesine ayırmış olduğum bölümleri elden geçirdim ve büyük ölçüde genişlettim. Bunun da kaynağında esas olarak son yıllarda ilgimi ahlâk ve siyaset felsefesine ilişkin konularda yoğunlaştırmamın ve birinci baskıda bu konulara ayırdığım bölümlerin bugün bana artık yeterli gelmemesinin en büyük payı bulunduğunu itiraf ederim. Ancak bunun kitabın diğer bölümleriyle bu bölümleri arasında diğer bölümler aleyhine belli bir

dengeşizlik meydana getirdiği de bir gerçektir. Kısmet olursa bundan sonraki bir baskıda yapmam gereken şeylerin başında bu dengeşizliği gidermek üzere kitabın diğer bölümlerini de yeniden bir elden geçirmem gelecektir.

Nihâyet dikkatli bir okuyucu felsefenin ne olduğuna ayrılan birinci bölümde bazı değişiklikler yapmış olduğumu fark edecektir. Ümidim ve temennim, kitabın bu yeni şeklinin onun esas hedef kitlesi olan üniversitelerde şu veya bu şekilde, şu veya bu adla felsefe öğretimi gören öğrencilerin, liselerde felsefe grubu dersleri veren felsefe öğretmenlerinin, nihâyet felsefeyle ilgilenen genel aydın okuyucunun felsefeye giriş ihtiyacını daha iyi bir şekilde karşılayabilecek bir niteliğe kavuşmuş olmasıdır.

Kitabın bu şekliyle görmeye devam etmesini umut ettiğim ilgi, sonraki bir baskıda muhtemelen yukarıda işaret ettiğim gibi bana onun bazı bölümlerini yeniden elden geçirme fırsatı vereceği gibi bu şekilde de hâlâ içinde bulundurmadığını bildiğim felsefenin bazı başka özel ilgi alanları ve dalları, örneğin dil felsefesi, tarih felsefesi gibi alanları ve dalları hakkında da yeni bölümler ekleme imkânını sağlayacaktır.

BU BASKIYA ÖNSÖZ

BU KİTABIN İLK BASKISININ YAPILDIĞI TARİHTEN BU yana yaklaşık on sekiz yıl geçti. Kitap bu süre içinde tahmin ettiğim ve umduğum büyük bir ilgiyle karşılandı. En azından bildiğim kadarıyla felsefe, sosyoloji, eğitim, ilâhiyat öğretimi yapan fakültelerin, bölümlerin çoğunda felsefeye giriş dersleri için bir başvuru kitabı, ders kitabı niteliğini kazandı. Bunun sonucunda da o zamandan bu yana birçok yeni baskısı yapıldı.

Bu arada ülkemizde felsefe, felsefe disiplinleri, felsefenin belli başlı problemleri hakkında genel bilgi veya giriş mahiyetinde bilgi veren telif niteliğinde bazı yeni kitaplar yazıldı veya bu mahiyetteki bazı Batılı yazarların eserleri dilimize kazandırıldı. Bu ikinciler arasında çevirilerini kendim yaptığım iki tanesini zikretmek isterim. Bunlardan birincisi Cambridge University Press yayınları arasında yer alan ve Chris Horner-Emrys Westacott tarafından yazılmış olan *Thinking Through Philosophy* adlı eserdir. *Felsefe Aracılığıyla Düşünme* adıyla Türkçeye çevirdiğim bu kitap Phoenix Yayınevi tarafından 2001'de yayınlandı. Diğeri André Verges ve Denis Huisman tarafından yazılmış ve 1960'lardan bu yana Fransa'da ve Fransızca öğretim yapan dünyanın başka yerlerindeki liselerde felsefe dersi için resmî ders kitabı olarak kabul edilen *Cours de*

Philosophie adlı eserdir. Bu eserin ülkemizde lise felsefe programını göz önünde bulundurarak çeşitli bölümlerinden yaptığım çeviri TÜSİAD tarafından Aralık 2002'de *Felsefe 2002* adıyla yayınlanan toplam 410 sayfalık kitabın 260 sayfalık birinci kısmını oluşturmaktadır.

Bu baskıda *Felsefeye Giriş*'e yeni bir bölüm eklemedim. Ancak kitabın bütününe yeniden elden geçirdim ve özellikle ahlâk ve din felsefesi konularına tahsis ettiğim 5. ve 7. bölümlerinde önemli değişiklikler yaptım. Bu iki bölümde bazı kısımları çıkardım, bazılarını değiştirdim, bazılarına hatırı sayılır eklemeler yaptım. 7. Bölüm'e eklediğim 'Evrende Kötünün ve Acının Varlığı Problemi' alt-bölümüne okuyucunun özellikle dikkatini çekmek isterim. Bu değişikliklerin kitabın içeriğini daha zenginleştirdiğini düşünüyorum.

Felsefeye Giriş'in bu yeni şekliyle de felsefeyle ilgilenen okuyucular ve öğrencilere yararlı olmaya devam edeceğini umarım.

Felsefe Nedir?

ARİSTOTELES'İN ÜNLÜ YAPITI *METAFİZİK* 'BÜTÜN insanlar doğal olarak bilmek isterler' cümlesi ile başlar. Yine Aristoteles'e göre insanların duyularını kullanmaktan, örneğin görmekten, işitmekten vb. duydukları zevk bunun en açık kanıtıdır. Gerçekten de insanı insan yapan en önemli özelliklerinden biri herhâlde onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişini ve bütün yanları ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir.

Şimdi bilgi, bilen varlıkla (felsefe dilinde özne veya süje ile), bilinmesi istenen veya bilinen varlık (felsefe dilinde nesne veya obje) arasındaki bir ilişkidir. Bu ilişkide bilen mi yoksa bilinenin mi ağır bastığı; bilginin imkânı veya imkânsızlığı; bilginin kaynağı, alanı, kapsamı, sınırları vb. türünden sorular felsefenin bilgi teorisi veya epistemoloji diye adlandırılan dalının özel konusunu oluşturur. Bu konu kitabımızda bundan bir sonraki bölümde geniş olarak ele alınacaktır.

Felsefe de esas olarak bir tür bilgidir, ancak özel bir tür bilgidir. Felsefenin ne tür bir bilgi olduğunu, felsefi bir bilginin

özelliklerinin neler olduğunu anlamak için diğer belli başlı bilgi türlerinden söz etmek gerekir. Burada ele alacağımız bilgi türleri ise gündelik bilgi ve bilimsel bilgidir.

Gündelik Bilgi veya Sağduyu Bilgisi

Bunlardan en yaygın olanı ve hepimizin az çok kendisine sâhip olduğumuz bilgi türü, gündelik bilgi, sağduyu bilgisi veya eski deyimle ‘amiyâne’ bilgidir. Gündelik bilgi, adının da gösterdiği gibi insanların gündelik hayatlarında ve en sıradan deneyleri –burada ‘deney’ kelimesini ‘yaşantı’ (*experience*) anlamında kullanıyorum– sonucunda elde etmiş oldukları sıradan bir bilgidir. Bu bilginin kaynağı, bütün insanların temelde aynı biyolojik yapıya ve benzer toplumsal koşullara sâhip olmalarıdır. Örneğin ister dâhi, ister en sıradan bir insan olsun herkes yağmurun ıslattığını, ateşin yaktığını bilir; kırmızıyı kırmızı, sıcak şeyleri sıcak şeyler olarak adlandırır. Yine böyle bir bilgi sayesinde ki insanlar yiyeceğin açlığı gidereceğini, ilkbaharın arkasından yazın geldiğini söylerler. Bu tür bir bilgi bilinçli bir araştırma yöntemi sonucunda elde edilmiş olmayıp ister istemez, farkında olunmaksızın kazanılır ve yapısı itibariyle de sistemsizdir. O yalnızca yaşama, duyularını kullanma, en ilkel türden deney sonucu ortaya çıkmıştır ve herhangi bir bilinçli yöntemle dayanmaz.

Bilinçli yöntemler kullanarak gündelik bilgiyi veya sağduyu bilgisini aşan iki bilgi örneği olarak ise bilimsel bilgi ve felsefi bilgidir söz edilebilir. Bilimsel bilginin özellikleri, bilim, bilimsel yöntem, bilimsel araştırma, bilimsel açıklama, bilimsel kuram, bilimsel yasalar vb. gibi konular kitabımızın üçüncü bölümünün konusu olacaktır. Bundan dolayı burada şim-

dilik bilimsel bilginin gündelik bilgiden farklı olarak, bilimsel yöntem ve usüllerle doğrulamasının yapılması mümkün olan en güvenilir bir bilgi türü olduğunu kaydetmekle yetinelim.

Felsefî Bilgi

Felsefî bilgiye gelince, onu belirlemek daha zordur. Hatta felsefenin en önemli probleminin bizzat felsefenin kendisinin ne olduğu problemi olduğunu söylemek bile mümkündür. Felsefî bilgiyi veya felsefeyi anlamaya çalışırken yapılması gereken en doğru davranış, tarih boyunca kendilerine filozof denilen kişilerin yaptıkları işin kendisine bakmak olacaktır. Böyle bir bakış açısından konuya bakıldığında ise filozofların farklı zamanlarda, farklı kültürlerde, farklı amaçlar ve farklı işlevlerle farklı somut felsefeler ürettikleri görülmektedir. Bununla birlikte bu farklı zamanlarda yaşayan veya farklı amaçlarla farklı felsefeler üreten insanların yaptıkları işin kendisinde bazı ortak özellikler olduğu da gözlemlenmektedir.

Kant felsefeyi “kendisini akla dayanan nedenlerle meşru kılmak veya haklı çıkarmak iddiasında olan bir zihinsel etkinlik biçimi” olarak tanımlamıştır. Kanaatimizce bu tavır felsefeyi felsefe yapan ve bütün felsefî düşünme örneklerinde ortak olan bir noktayı gayet güzel bir biçimde ortaya koymaktadır. Burada ‘akla dayanan nedenler’den, insanın her türlü deneyini, gözlemini, bunlara dayanan her türlü akıl yürütmesini ve sezgisini içine alan geniş bir nedenler veya gerekçeler (*reasons*) grubunu anlamak gerekir. ‘Haklı çıkarmak veya meşrulaştırmak’ iddiasından ise ‘herhangi bir önermeyi, bu önermeyi ileri sürmeyi mümkün kılan kanıt, temel ya da gerekçelerle ‘ortaya koyma’yı anlamak gerekir. Örneğin ‘eğer bütün insanlar ölüm-

lü ise ve Ahmet bir insan ise, Ahmet'in de ölümlü olduğunu kabûl etmek zorunludur. Burada bu iki öncül bu sonucu zorunlu kılmakta, onu ileri sürmeyi gerektirmektedir. Tabî ki burada önemli olan ilk iki öncülü nasıl elde ettiğimizdir. Felsefe bu iki öncülün kendilerinin de ya a) yine bu tür bir akıl yürütmenin sonuçlarının olmasının veya b) yukarıda söylediğimiz daha genel anlamda insanın bilinçli gözleminin, deneyinin, bunlar üzerinde düşünmesinin sonucu olmasını veya insanî sezginin de işin içine karıştırılarak elde edilmesini talep eder.

Felsefede önemli olan felsefî sonuçlardan çok bu sonuçlara varma biçimidir. Başka deyişle felsefede, örneğin bilimlerde olduğu gibi herkes tarafından kabûl edilen veya kabûl edilmesi gereken doğru, kesin bilgiler veya sonuçlar söz konusu değildir. Herhangi bir bilimde, her zaman öğrenilmesi mümkün bir bilgi, bir doğru (hakikat) vardır. Örneğin matematikte bir teoremi, fizikte bir doğa yasasını, tarih biliminde geçmişte insan topluluklarının nasıl yaşadıklarına dâir bazı şeyleri öğrenirsiniz. Felsefede karşınıza çıkan ise filozof denen insanların çeşitli konularda ileri sürmüş oldukları ve çoğu kez de birbirine aykırı olan birtakım düşünceler, öğretiler, sistemlerdir. Bir bilim adamının başka bir bilim adamının bilimsel bir görüşünü paylaşmak zorunda olmasına karşılık bir filozofun başka bir filozofun felsefî bir görüşünü paylaşması beklenmez, hatta arzu da edilmez. Zaten bugüne kadar herhangi bir filozofun felsefî sisteminin veya görüşünün herkes tarafından kabûlüne pek rastlanmamıştır.

Felsefe tarihinde felsefî sistemler birbirlerini tâkip etmiş, her filozof kendisinden evvel gelen filozofları çürütmeye çalışırken kendisinden sonra gelen filozoflar tarafından reddedil-

diğini görme kaderiyle karşılaşmıştır. Bu anlamda her filozofun, felsefenin kendisine kadar olan gelişimini veya iddialarını eleştirerek kendi payına yeniden bir felsefi sistem inşa etme çabasında olduğu söylenebilir.

O hâlde felsefeyle ilgilenen birinin filozoflar tarafından ileri sürülen çeşitli ve farklı düşünceleri, sistemleri tanınması şüphesiz belli ölçüde faydalı olmakla birlikte bu, felsefe yapmak için asıl değildir. Bundan daha önemli ve verimli olacak olan, felsefe yapmanın kendisini öğrenmektir. Bu anlamda olmak üzere Kant'ın şu ünlü sözünü her zaman akılda tutmak gerekir. "Öğrenilebilecek felsefe yoktur; ancak felsefe yapmak öğrenilebilir".

Yine bu özelliği bakımından felsefe, bir hedef veya sonuca ulaşmış olmaktan çok Jaspers'in deyimi ile 'dâima yolda olmaktır.' Jaspers, ünlü eseri *Felsefeye Giriş*'te bilgelik (*sophia*) ile felsefe (bilgelik sevgisi: *philosophia*) arasında ayrım yapar. Aslında bu ayrımın kökleri de ta Pythagoras'a kadar geri gider. Gerek Pythagoras, gerek Jaspers, haklı olarak, felsefenin bilgelige sâhip olma iddiası değil, bilgeliği sevme, onu elde etmeye çalışma arzusu olduğu üzerinde ısrar ederler.

Buna bağlı olarak felsefede yeni ve özgün bir sorunu ortaya atmanın, en aşağı bir felsefi soruna yeni bir cevap vermek kadar değerli olduğundan söz edilebilir. Hatta birçok filozof için birincisi, ikincisinden daha önemlidir. Yine felsefede daha önceleri felsefi düşünme ve araştırmanın ilgi alanı içinde bulunmayan yeni bir varlık alanının, problemler grubunun felsefi düşünme alanı içine sokulması ve felsefi kılınması çok önem taşıyan bir şeydir. Örneğin Yunan felsefe tarihinde Sofistler ve Sokrates'le birlikte o zamana kadar ciddi bir biçimde felsefe-

nin alanı içinde ele alınıp üzerinde düşünülmeyen kültür, ahlâk ve siyasetle ilgili konuların felsefi olarak ele alınıp tartışılması, felsefe tarihi bakımında çok önemli bir ilerleme sayılır.

Felsefî Düşüncenin Özellikleri

Bunlara ek olarak felsefî düşüncenin özellikleri ile ilgili olarak şu noktalara dikkat çekebiliriz: Felsefî düşünce eleştirel bir düşüncedir; yani kendisine veri olarak ele aldığı her türlü malzemeyi aklın eleştirisi süzgecinden geçirir. Bu malzeme a) doğrudan doğruya kendisine yöneldiği varlık alanı tarafından kendisine sağlanabileceği gibi b) bundan daha sık rastlandığı üzere bu varlık alanları ile ilgili olarak başka entelektüel etkinlikler tarafından sağlanan malzeme olabilir.

Örneğin felsefeci doğrudan doğruya doğa, tarih, toplum üzerine eleştirici bir bakış açısıyla düşünebileceği gibi, kendi deneyleri, çeşitli bilimlerden bu varlık alanlarıyla ilgili olarak kendisine sağlanan veri malzeme üzerinde de düşünebilir; bunların geçerlilik derecelerini ve sınırlarını soruşturabilir. Bu son özelliği ile felsefenin bilginin bilgisi veya refleksif bir düşünce faaliyeti olduğu söylenir. Burada refleksiyon, kendi üzerine dönme anlamına gelir. Burada zihin kendi üzerinde dönerek sâhip olduğu bilgiler üzerinde düşünür. Gerek empirik hayatın kendisi, gerek herhangi bir sanatın icrası veya bilimlere bize bir dizi bilgiler verirler. Felsefe, esas itibarıyla işte bu bilgiler üzerinde düşünme, onların temelini ve değerini yoklama, soruşturma faaliyetidir.

Felsefî düşüncenin bir diğer özelliği, bilimsel düşünce ile ortak olarak paylaştığı kavram ve soyutlamalar kullanması ve bunların yardımıyla ilkeler ve yasalar ortaya atmasıdır. Bunu

da felsefenin genelleştirici veya genel sonuçlara varmak isteyen özelliği olarak adlandırabiliriz. Böylece bilimin fiyat, emek, talep, mülkiyet, enerji, hız, özgül ağırlık gibi genel ve soyut kavramlarla uğraşmasına karşılık, felsefe deney, bilgi, anlam, doğruluk, erek, Tanrı, zihin, doğa gibi kavramlarla çalışır. Ancak burada bilim veya daha doğrusu bilimlerle felsefe arasında, birincinin kavramlarının farklı özel varlık alanlarına ilişkin olmasına karşılık, ikincinin daha genel birtakım kavramlar kullanması anlamında bir farklılıktan söz edilebilir. Özellikle felsefenin bir kolu, metafizik diye adlandırılan araştırma alanını geleneksel olarak 'varlık olmak bakımından varlığın bilimi', yani her varlık ve araştırma alanında kendini gösteren genel karakterlerin incelenmesi ve madde, form, olumsuzluk, yasa, süreç, oluş, neden, eser, yapı vb. gibi bunları ifade eden kavramların analizi olarak tanımlanmıştır.

Felsefenin Analitik ve Sentetik İşlevi

Felsefi düşüncenin bir diğer özelliği, onun çözümleyici (analitik) ve kurucu, inşa edici (sentetik) işlevidir. Felsefi düşüncenin analitik işlevi derken kastedilen, yukarıda da kısmen işaret ettiğimiz gibi, filozofun kendisinin de içinde bulunduğu ve bir parçasını teşkil ettiği dünyayı anlamak ve kavramak için kendisine sunulan her türlü bilgi, deney, algı ve sezgi sonuçlarından oluşan malzemeyi kendi bilgi, deney, algı ve sezgi yetilerine göre yeniden düşünmesi, analiz etmesi, aydınlığa kavuşturması işlevidir.

Ancak filozof yalnızca bununla yetinmez, dünyayı parçalanmış veya parçalarına ayrılmış bir hâlde öylece bırakmaz; buna paralel olan diğer bir düşünme fiili ile bu üzerinde düşü-

nülmüş, çözümlenmiş, aydınlığa kavuşturulmuş malzmeden veya verilerden hareketle dünyayı yeniden inşa eder, kurar, bir birlik ve bütünlüğe kavuşturur. Buna felsefenin sentetik veya sistemleştirici işlevi adı verilir. Böylece Sofistler'in, Hume'un, Viyana çevresine ait bazı filozofların felsefenin daha ziyâde analitik diye adlandırılabilir işlevi alanında temayüz etmelerine karşılık Platon, Aristoteles, İbni Sina, Hegel gibi filozoflar kendi paylarına dünyayı bütün parçaları birbirleriyle uyumlu bir bütünlük arz eden mimarî bir yapı olarak yeniden kuran sistemci filozoflar olarak kabûl edilebilirler.

Felsefe ve Değerler

Bilgelik Sevgisi Olarak Felsefe

Felsefi düşüncenin bilimden farklı olan en önemli bir diğer özelliği, bilimin yalnızca olgularla ilgilenmesine karşılık, felsefenin olgular yanında aynı zamanda değerler, anlamlar, idealler veya erekler diye adlandırılan bir varlık türünü veya bunları içine alan bir varlık alanını kendisine konu edinmesidir.

Felsefe deyimini yukarıda işaret edildiği gibi Yunanca 'bilgelik sevgisi' anlamına gelen '*philosophia*' deyiminin Arapçalaşmış şeklidir. Şimdi kelimenin kök anlamının işaret ettiği gibi felsefe bilginin (Yunancası *episteme*) ve bilgeliğin (Yunancası *sophia*) kendisi, ona sâhip olma iddiası değil, bilginin, ancak bundan çok daha özel olarak bilgeliğin (Arapçası *hikmet*) sevgisidir. Bilgelik veya hikmet bilgiden farklı, çok daha iddialı ve zengin bir kavramdır. Bilgelik, en basit ifadeyle, insan hayatının anlamı ve değerine ilişkin derin bilgidir. Bilgelik, kendisine sâhip olana mutluluk ve kurtuluş sağlayacağı, hayatına anlam

ve değer katacağı varsayılan anlamlı ve değerli bilgidir. Örneğin gök cisimlerinin kütleleri ile doğru, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı olarak birbirlerini ittikleri veya çektiklerine ilişkin Newton'un evrensel çekim yasası, fizik biliminin veya astronominin alanı içinde ele alınması gereken, olguya ilişkin bir bilgidir; ama bu bilgi, bizzat Newton veya bir başkası tarafından, evreni matematiksel bir biçimde ve belli bir plâna göre düzenli ve uyumlu olarak yaratan akıllı bir Tanrı'nın varlık üzerindeki damgasından haber veren, onun bir işareti, bir âyeti olan şey olarak yorumlandığında artık bilgi olmaktan daha fazla bir şey, bir bilgelik olur. Bilgelik, Sokrates'in uğrun-da ölümü göze aldığı bilgidir. Bilgelik, büyük İslâm filozofu İbni Rüşûn, Kur'an'ın evrene bakarak bizi onun yaratıcısı hakkında düşünmeye dâvet ettiğini söylediği bilgidir.

Değerler Felsefesi

Buradan felsefenin, bilimin ele almadığı iyi-kötü, güzel-çirkin gibi değerleri ele alan ve genel olarak 'değerler felsefesi' (*axiology*) adıyla adlandırılan disiplininin kaynağı ve varlık gerekçesi ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi bu iki kavram çiftinden birincisi 'ahlâk felsefesi'nin (veya etiğin), diğeri ise 'sanat felsefesi'nin (veya estetiğin) özel ilgi alanıdır. Hatta Aristoteles'in haklı uyarısına uygun olarak birey plânında 'iyi veya kötü'yü ele alan felsefe disiplini 'ahlâk felsefesi', toplum düzeyinde, siyasal rejim plânında 'iyi veya kötü'yü, yani iyi veya kötü yönetimi konu alan felsefe disiplini 'siyaset felsefesi' olarak adlandırabiliriz.

Bundan daha da ileri giderek ahlâkî bakımdan değil, bilimsel-olgusal bakımdan 'doğru ve yanlış'ı bir norm olarak ele

alıp, bu tür bir bilgi doğruluğunu kendisine konu edinen mantık veya bilim felsefesini de bu anlamda bir tür değer felsefesi disiplini olarak düşünmenin mümkün olduğunu ileri sürenler de vardır.

Nihâyet yine bu anlamda olmak üzere ve yeri geldiğinde ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız şekilde 'din'i bir olgu biçiminde inceleyen 'dinler tarihi', 'karşılaştırmalı dinsel incelemeler' gibi bilimsel çalışmaları değil, 'din'i bir değer alanı olarak inceleyen ve bu bağlamda Tanrı, insan, ibadet, günah, sevap, kurtuluş gibi dinsel temel kavramları felsefi ve değerlendireci (*evaluative*) bir soruşturmanın konusu yapan 'din felsefesi'ni de bir tür değer felsefesi olarak ele alabiliriz.

Felsefenin Belli Başlı Disiplinleri

Böylece bu kitapta ele alacağımız belli başlı felsefe disiplinlerini ve bunların özel ilgi alanları ve problemlerini de saymış olmaktadır. Bunlar sırasıyla 'bilgi teorisi' veya 'bilgi felsefesi', 'bilim felsefesi', 'varlık felsefesi' veya 'ontoloji', sonra sırasıyla birer değer felsefesi disiplini olarak ele alınması gerektiğini belirttiğimiz 'ahlâk felsefesi', 'siyaset felsefesi', 'sanat felsefesi veya 'estetik' 'din felsefesi' ve nihâyet 'eğitim felsefesi' disiplinleri veya dallarıdır. Bu arada yukarıda sayılan disiplinlerden başka bazı disiplinlerin, hukuk felsefesi, dil felsefesi, toplum felsefesi gibi disiplinlerin de felsefenin belli başlı disiplinleri arasında yer aldığını belirtelim.

Felsefe-Bilim İlişkisi

Yukarıda işaret edildiği üzere felsefe bilimle şu ortak özellikleri paylaşır: a) Her ikisi de genel olarak akıl adına konuşur-

lar ve kendilerini akla dayanan nedenlerle, gerekçelerle haklı kılmaya çalışırlar; b) her ikisi de bilinçli, yöntemli ve sistemli birer araştırma faaliyetidirler; c) her ikisi de kavram ve soyutlamalar kullanarak ilke ve yasalara varmak isterler, genellemeler yaparlar.

Öte yandan onlar arasındaki farklılıkları da şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür:

- a) Bilimin kavram ve soyutlamaları felsefeninkine göre daha az geneldir ve o, daha özel konuları ele alır.
- b) Felsefenin hem olguları hem de değerleri ele almasına karşılık bilim ancak olgularla veya ancak bir olgu olarak değerlerle ilgilenir (örneğin insan bilimleri veya sosyal bilimler). Bu şu demektir ki değerler, anlamlar, idealler, erekler, böyle olmaları bakımından, bilimin konusu olamazlar. Daha basit bir deyişle, bilim ele aldığı olgular üzerinde iyi, kötü, doğru, yanlış, haklı, haksız vb. türünden değer hükümleri veremez, onlara erekler, idealler, anlamlar yükleyemez.
- c) Bilimin önermelerinin doğrulanabilmelerine (tahkik edilme, *verification*) karşılık felsefesinin önermeleri dar anlamda doğrulanamaz. Bunun bir sonucu olarak bilime dayanarak hesaplamalar yapıp öndeyilerde (*prediction*) bulunma imkânına sâhip olmamıza karşılık felsefede böyle bir şey söz konusu değildir.
- d) Bilimsel araştırma ve buluşlar yapma yöntem ve usûllerinin belli ve öğretilbilir olmalarına karşılık felsefenin filozoflar tarafından bile üzerinde uzlaşılan belli ve standart bir araştırma, düşünme yöntemi mevcut değildir. Bu da şu demektir ki her filozofun kendisine özgü

bir felsefe yapma biçimi vardır. Bu durum yukarıda zikrettiğimiz Kant'ın 'felsefenin değil, felsefe yapmanın öğrenilmesi gerektiği' yönündeki ünlü sözünün doğru olmakla birlikte, felsefe yapmayı öğrenmenin bilim yapmayı öğrenmekten çok daha zor olduğu konusunda bizi uyarmalıdır

- e) Ve nihâyet bilime dayanılarak bilimin uygulaması olan teknolojiler yaratılabilmesine karşılık felsefede böyle bir imkân mevcut değildir. Felsefe bir düşünme (*nazar, theoria*) ve eylemedir (*amel, praksis*), bir yapma, meydana getirme (*sanat, production, tekhné*) değildir. Dolayısıyla ondan, bilimden olduğu gibi bir tekniğin, teknolojinin, sanatın, sanayinin çıkması söz konusu değildir.

Bununla birlikte felsefenin tarih içinde kendisiyle en fazla işbirliği içinde bulunduğu, kendisinden en fazla etkilenip kendi payına da en fazla etkilediği en önemli kültürel-insanî faaliyet, bilim olmuştur. Felsefe, her şeyden önce insanın kendisini çevreleyen evreni, toplumu, insanın bizzat kendisini tanımak ve bilmek amacına yönelik olduğundan çeşitli bilimlerin bütün bu konulardaki çalışmalarının sonuçlarından haberdar olmama lüksüne sâhip değildir. Öte yandan bilimin amacı da doğru bilgi olduğuna göre o, doğru bilginin imkânı, koşulları, kaynakları, sınırları konusunda kendisine yol gösterebilecek, kendisini eleştirecek ve bilinçli kılacak felsefî soruşturmalara sonuçlarına kayıtsız kalamaz. Bununla birlikte felsefe bilim değildir ve felsefede-bunu felsefe hesabına bir üstünlük, ayrıcalık olarak söyleyelim- bilimde olduğundan daha büyük ölçüde 'yaratıcı zekâ'ya, bilgi birikimine, sezîş ve duygulara ihtiyâç olduğundan söz edilebilir.

Felsefe-Din İlişkisi

Din ve dinsel bilginin özellikleri hakkında kitabımızın son bölümünde ayrıntılı açıklamalar verilecektir. Burada şu kadarını belirtmekle yetinelim ki dinsel denebilecek bilgi ile bilimsel veya felsefi bilgi arasında gerek kaynakları, gerek ereklere, gerekse yapıları bakımından büyük farklılıkları vardır. Aslına bakılırsa dinde, bilim ve felsefede anlaşıldığı anlamda bir bildiden söz edilemeyeceği bile söylenebilir. Din ‘insan hayatını, insanın içinde bulunduğu evrenle belli ölçüde doyurucu ve anlamlı bir ilişkiye sokma çabası ve insanî işlerin yürütülmesinde bilgeliği sağlama girişimi’dir. Ama din bunu, entelektüel bir plândan çok pratik ve duygusal bir plânda gerçekleştirmeye çalışır. Daha basit bir deyişle din, insanın dünyayı bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden ilkeye, Tanrı’ya, insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına cevap verir.

İnanma ve bilme arasında ise apaçık bir farklılık vardır: Bilinen bir şeye inanılmaz, o şey yalnızca bilinir. Örneğin ben şu yazıyı yazarken oda sıcaklığının, termometreye bakmam sonucu, 28 santigrat derece olduğunu biliyorum veya ben suyun ağaç gibi cisimleri kaldırma özelliğine sâhip olduğunu biliyorum veya ben yine bir üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğunu biliyorum.

Şimdi bütün bu bilgilerimle ilgili olarak benim aynı zamanda bunlara inandığımı söylemenin mâkûl bir anlamı yoktur. İnanılan bir şey ise bilinmez, daha doğrusu dinde söz konusu olan iman (*faith, foi*) anlamında, yani gerçek, saf anlamında inanmada inanılan şey bilinme ihtiyacı içinde değildir veya herhangi bir bilgi ile doğrulanmaya ihtiyaç göstermediği gibi herhangi bir karşı-bilgi tarafından yanlışlanabilecek bir yapı ve özellikte de değildir.

Başka deyişle iman anlamındaki inancın konusu olan şey, herhangi bir bilgi ile ortadan kaldırılması yapısal olarak mümkün olmayan şeydir veya öyle olmalıdır. Örneğin, diyelim ki ben bu anlamda bir inançla Tanrı'nın var olduğuna inanıyorum. Şimdi ne tür bir bilgi benim bu inancımı sarsabilir veya ortadan kaldırabilir? İddia edildiği gibi Yuri Gagarin'in ilk defa uzaya çıktığında orada Tanrı'yı görmemesine ilişkin bilgi mi? Ancak ben yine bilindiği gibi bu kanıtı karşı Papa'nın söylediğini söyleyebilirim: "Tanrı'nın uzayda olduğunu, cisimsel bir varlık olduğunu söyleyen kim?". Veya acaba bu bilgi, iyi insanların bu dünyada acı çektikleri, kötülerin ise herhangi bir engel veya yoksunlukla karşılaşmadıklarına ilişkin pratik-empirik bilgi mi olacaktır? Ancak Tanrı'ya inanan biri olarak benim bu kanıtı da cevabım hazırdır: Öbür dünyayı kimse görmemiştir. İlahî adâletin öbür dünyada gerçekleşmeyeceğini kim iddia edebilir? O hâlde inanan bir insanın inancı, zaten bu tür bir bilgi ile ortadan kalkmayacak özellikte bir inançtır.

Öte yandan dinler kendilerine yönelen insanlardan aslında 'bilgi' de istemezler, çünkü o 'bilgi'yi zaten kendileri onlara verme iddiasındadırlar. Onların insanlardan istedikleri, verdikleri bu bilgiye, getirdikleri mesaja inanılması, iman edilmesidir. Zaten imanın değeri, ileride göreceğimiz üzere Kierkegaard ve ondan önce bazı Müslüman Kelâmcılar tarafından tarafından işaret edilmiş olduğu üzere son tahlilde burada yatabilir: Eğer bilmek iman etmenin veya inanmanın yerini tutabilseydi veya iman edilen şey aynı zamanda bilinmesi yapısal olarak mümkün bir şey olsaydı, o zaman dine gerek kalmaz, bir süre sonra inancın yerini bilgi alırdı. İman, insanın bir şey, bir varlık, bir değer hakkındaki bilgi eksikliğinden ötürü geçici bir süre için benimsenen ve bu konuda kesin, güvenilir bilgilere ulaşma im-

kâni doğduktan sonra yerini bu bilgiye terk etmesi gereken bir zihin etkinliği veya bir ruh tasdiki değildir; tersine bir şey, bir varlık, bir değer hakkında, bilgidен bağımsız olarak benimsenen ve herhangi bir karşı-bilgi ile ortadan kaldırılması söz konusu olmayan, çünkü insan ruhunun ayrı bir plânına ait olan orijinal bir zihin etkinliği veya ruhsal-iradî bir tasdiktir.

Bundan çıkacak en önemli sonuç, bir şeye inanma veya iman etme ile bir şeyi bilme arasında, her zaman, asla doldurulamayacak olan bir aralığın, mesafenin bulunacağıdır. Bundan çıkacak bir diğer sonuç ise insanların ancak herhangi bir bilgiyle ortadan kaldıramayacak varlıklara, değerlere inanmalarının mâkûl veya kabûl edilebilir olacağıdır. İmanın gerçek bir değer ifade edeceği, insan hayatı için gerçekten anlamlı olabileceği yer ancak burası olabilir. Bunun dışındaki şeylere inanç, o hâlde, doğru anlamda inanç değildir; olsa olsa bâtil inanç, yani yanlış olduğu apaçık bilinen veya bilinebilecek olan saçma inançtır. Örneğin kimse mâkûl veya anlamlı bir tarzda, kadınların erkeklerden daha az zeki, daha az kişilik sâhibi olduğuna, bundan dolayı onlara erkeklere göre daha az haklar tanımak gerektiğine inanamaz. Çünkü bu, herkesin pratik-empirik tecrübesi içinde apaçık yanlış olduğunu gördüğü bir şey olduğu gibi bilimsel-psikolojik çalışmalar, testler tarafından da doğrulanmayan bir tezdır. O hâlde insana uygun, insanî varlık için kabûl edilebilir, değerli inanç, ancak gerçekten herhangi bir türden bilgiyle ortadan kaldırılması mümkün olmayan varlıklara, şeylere veya değerlere inanç olabilir.

Bütün bu verilere rağmen dinlerin, temel kavramları veya değerleri ile ilgili olarak bir bilgi değeri taşıyor gibi görünen ifadelerde buldukları ve bizden zaman zaman onları 'bil-

me'mizi istiyorlarmış gibi taleplerde buldukları bir olgudur. Bunların nasıl yorumlanması gerektiğini ise din felsefesine ayırdığımız bölümde yapacağımız tartışmada göstermeye çalışacağız.

Felsefe-Sanat İlişkisi

Acaba sanat veya sanatçı herkesin anlayabileceği bir biçimde duygu ve düşüncelerini dile getirdiğinde bize bir şey bildirir mi? Başka deyişle sanatçının verdiği bilgi ne tür bir bilgidir, daha doğrusu o bir bilgi midir?

Bilimden ve hatta felsefeden farklı olarak sanat yapıtı, normal algılanan dünya ile, nesnel dünya ile ilgili olarak bize bir şey bildirmez. Onda yine felsefe ve bilimden farklı olarak hiçbir olay veya yasa ileri sürülmez ve yine bilim ve felsefeden farklı olarak onda hiçbir şey, doğru veya yanlış değildir. Sanat, olsa olsa sanatçının dünyasını, onun gerçeğini bize anlatır. Bu gerçek ise şüphesiz bilim ve felsefede alışlagelen anlamda nesnel veya evrensel bir gerçek değildir, öznel ve kişisel bir gerçektir.

Öte yandan sanatçının ana amacı da bize bir şeyler söylemek değil, bir şey telkin etmek veya bizde bir şey, özellikle bir duygu, bir heyecan uyandırmaktır. Bundan dolayı onun dili bilim veya felsefenin diline en fazla yaklaştığı durumda bile alışlagelen anlamda normal bir dil değildir, özel bir dildir. Onun anlamı da ileride göstermeye çalışacağımız gibi mantıksal anlam değil, şiirsel anlamdır. Bununla birlikte iyi kurulmuş bir felsefi sistemin bizde, iyi düzenlenmiş bir roman, iyi yazılmış bir şiir veya iyi bestelenmiş bir senfoni kadar estetik bir duygu veya heyecan uyandırdığı bir gerçektir.

Felsefenin Yararı

Son olarak felsefenin yararı veya gerekliliği, onun toplumsal-kültürel işlevi ve felsefenin tarihsel gelişimi ile ilgili olarak birkaç söz söylemek istiyoruz. Mongolfier kardeşler icat etmiş oldukları balonla ilk uçuşlarını yapmak istedikleri sırada, gösteriyi izlemek için meydana toplanan seyirciler arasından biri, yanında bulunan saygıdeğer görünüşlü, yaşlı bir baya dönerek biraz da naif bir tavırla şu soruyu sorar: 'İyi de bayım, bu ne işe yarar?'. Sözü edilen yaşlı bay –ki o sıralarda Fransa'yı ziyaret etmekte olan ünlü Amerikalı bilgin ve siyaset adamı Benjamin Franklin'dir– hoşgörülü bir şekilde gülümseyerek şu cevabı verir: 'İyi de bayım, yeni doğmuş bir bebek ne işe yarar?'

Kanımızca bu cevap, felsefenin ve aslında daha genel olarak diğer önemli temel kültürel etkinliklerin son tahlilde ne işe yaradıkları sorusuna verilebilecek en güzel ve anlamlı bir cevaptır. Konuya salt bir işe yaramak açısından baktığımızda en çok işe yaradığını düşündüğümüz bazı etkinliklerimiz, örneğin bilim bile çoğu kez bir işe yaramaz. Çünkü tıp bilimi sayesinde hastalıklarımızı iyileştirip, acılarımızı azaltığımız bir gerçektir; evet, tıp bu açıdan faydalıdır ve sağlığımızı korumamıza yarar. Ama evrenin geçmişte ne kadar zaman önce, nasıl meydana geldiğini, uzayda, nerelerde, hangi galaksilerin bulunduğunu, dinazorların günümüzden ne kadar önce ve neden ortadan kalktıklarını bilmek dar anlamda bizim ne işimize yarar?

Belki aritmetik bilimi, alışveriş yaparken ne kadar para ödeyeceğimizi, ihtiyaçlarımızı en hesaplı olarak nasıl karşılayabileceğimizi bilmemize yarar; ama uzayda bir noktadan bir doğruya birden fazla paralel çizilip çizilemeyeceğine ilişkin

olarak geometride çağlar boyunca yapılmış olan bütün o geometrik tartışmalar ne işe yarar?

Örnekleri çoğaltmak mümkün, ama gereksizdir. Bilimin zaman zaman, hatta çoğu zaman işimize yaradığı bir gerçektir. Ama bilim adamı veya bilim adamlarının çoğu, araştırmalarını yaparken, yaptıkları araştırmaların bir işe yarayıp yaramayacağını kendilerine sormazlar bile. Bilim adamının amacı, Aristoteles'in söylediği gibi, her şeyden önce ve asli olarak 'insanın doğal olarak sâhip olduğu bilme arzusunu doyurmak'tır. Bir bilimsel araştırmayı tetikleyen şey, çoğu zaman pratik bir probleme çözüm bulmak amacı değil, bir başka bilimsel çalışma ve bu bilimsel çalışmanın ortaya koyduğu başka bir bilimsel problemdir.

Aynı şekilde sanatın veya sanat eserinin bize bir yarar sağladığını söylemek, hemen hemen sanatın varlık amacını inkâr etmektir. Evimizde kullandığımız bir sandalyenin açıklayıcı nedeni, üzerinde oturma imkânını sağlaması suretiyle bize yarar sağlamasıdır. Ceketimizi astığımız bir askı da ceketimizin buruşmamasına yarar. Ama sandalyenin kendisinin XVI. Louis stili bir sandalye olması veya askının, diyelim ki ünlü bir heykeltıraşın elinden çıkma bir askı olmasının, bu birinci anlamda bir fayda sağlaması söz konusu değildir. Bu son iki durumda faydanın dışında ve ondan tamamen bağımsız bir değer işin içine karışmaktadır ki o da 'güzel olan'la, 'estetik bakımdan haz verici, heyecan verici olan'la ilgili değerdir. Kant'ın estetik değerini özelliğini belirttiği dört ünlü formülünden birincisini, sanatın temel kavramları olan estetik hazla onun konusu olan güzelin ne olduklarına ilişkin formülünü burada zikretmemiz yerinde olacaktır: "Estetik haz, bir nesneyi veya bir temsil biçimini hiçbir çıkar gütmeyen bir hoşlanma

veya hoşlanmama duygusuyla yargılama yetisidir. Bu hoşlanma duygusunun konusu olan şeye de güzel denir”.

Ahlâka gelelim: Onun bir işe yaraması şöyle dursun, gerçekten ahlâklı davranan üstün bazı insan örneklerinde olduğu gibi (örneğin Sokrates, İsa, Buda), bu davranışları sergileyen insanlara hayatları boyunca eza, cefa, mihnet, hatta ölüm getirmiş olduğu olgusal bir gerçektir. O hâlde ahlâksal davranmanın insana alışılacağı, normal anlamda bir fayda, bir zevk vermediği de açıktır.

Nihâyet bütün bunlara benzer bir şekilde felsefe de özü itibarıyla ve son tahlilde bir işe yaramaz; meğer ki insanın kendisini çevreleyen evreni, insan hayatının bir anlamı olup olmadığını, insan kaderinin ne olduğunu, insanın hangi eylemleri ile ne ölçüde kaderini değiştirebileceğini ve kendi seçiminin sınırları içerisinde hangi eylem ve çabaların peşinden koşması gerektiğini, ne tür bir hayatın gerek bireysel, gerek toplumsal olarak en iyi hayat olduğunu vb. bilmeye çalışmasının insan için çok yararlı, çok faydalı bir şey olduğunu söylemiş olmayalım! Felsefi araştırmanın şüphesiz daha önce işaret ettiğimiz gibi başka plânlardan başka faydaları vardır. Örneğin bilimlere yardımcı olabilir, dinlere yardımcı olmuştur vb. Ancak onun arkasında bulunan en temel motif, en iyi biçimde Sokrates’in şu cümlesinde ifade edilmiş olan motiftir: “Soruşturulmayan, üzerinde düşünülmeyen bir hayat, yaşanmaya değermez”. İnsan, kendi hayatını inceleme kabiliyetidir. Bu olmaksızın o, hiçtir. Felsefe, insanı insan yapan ve bir hiç olmaktan kurtaran araştırma, soruşturma ruhunun, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme etkinliğinin, önemli sorular sorma ve onlara ciddi olarak cevaplar arama özelliğinin, erdemli olma ve mutlu yaşama talebinin, kısaca bilgeliğe ulaşma özleminin en hakikî ve belki tek ifadesidir.

a posteriori: Deneyden gelen, deneyin ürünü olan (bilgi).

A priori: Deneyden gelmeyen, deney öncesi (bilgi).

ahlâk felsefesi (Etik): Ahlakı, ahlakî davranışları konu alan felsefi araştırma, felsefe dalı.

akılcılık: Bilginin kaynağının yalnızca akıl olduğunu ileri süren bilgi felsefesi görüşü.

analitik felsefe: Felsefenin biricik işlevinin dilin veya önermelerin analizi olduğunu ileri süren felsefe görüşü.

anlam: Bir kelimenin, bir önermenin belirttiği, işaret ettiği şey.

araççılık (instrumentalism): Doğrunun, problemlerin çözümünde bir araç olduğunu ileri süren pragmatist görüş.

arkhe: Töz, ana madde, değişenin altındaki değişmeyen şey.

bilgelik: Hikmet, doyurucu bilgi, insan hayatının değeri ve anlamına ilişkin derin bilgi.

bilgi felsefesi (epistemology): Bilginin imkanı, kaynağı, sınırları ve derecelerini araştıran felsefe dalı.

değer: Olgulara ilişkin insan tavrı; olgular ve şeyler hakkında insan ihtiyaçları, ilgileri, idealleri bakımından verilen yargı.

deneycilik (empiricism): Bilginin kaynağı olarak duyular, gözlem ve deneyi kabul eden bilgi felsefesi görüşü.

deneysel bilim: Formel bilimlerden farklı olarak insan deneyinin konusu olan herşeyi inceleyen ve doğa ve insan bilimlerini içine alan bilim.

din felsefesi: Dini felsefi olarak inceleyen araştırma.

dogmacılık: Bilginin mümkün olduğuna inanma; şüpheciliğin karşıtı olan öğreti.

doğru: Gerçeğe uygun olan, onu kendisinde olduğu gibi yansıtan önerme.

doğrulama: Bir varsayımın doğruluğunu göstermek için yapılan işlemlerin tümü.

doğruluk: Doğru bir önermenin özelliği.

duyumculuk: Bilginin kaynağını dar anlamda duyular veya duyumda bulan bilgi felsefesi öğretisi.

eleştiri felsefesi (criticism): Bilginin imkanı ve sınırları üzerine Kant'ın başlatımış olduğu akım ve felsefe yöntemi.

entelektüalizm: [Ahlak felsefesi bakımından] ahlakı davranışın belirleyicisi olarak akılı kabul eden ve ahlakı bilgiye indirgeyen görüş.

estetik: Sanat ve doğada güzeli ele alan felsefi araştırma.

formel bilim: Düşüncenin biçimi ve kendi kendisiyle tutarlılığı işle ilgili mantık ve matematik gibi bilimler.

gerçek: Doğru bir önermenin konusu olan, bilinçten, tasarımdan bağımsız olarak var olduğu kabul edilen şey.

gerçekçilik (realism): [Varlık felsefesi bakımından] öznenen, bilinçten bağımsız olarak bir varlığın olduğunu ileri süren öğreti.

görelcilik (relativizm): [Ahlak felsefesi bakımından] iyi ve kötünün kişi-den kişiye ve toplumdaki topluma değişimini ileri süren görüş.

hazcılık (hedonizm): En yüksek iyinin ve insan davranışlarının ereğinin haz olduğunu ileri süren ahlak felsefesi görüşü.

idea: Fikir, düşünce, tasarım, düşüncenin konusu olan, düşünülmüş olan şey.

idealizm: Varlığın maddi yapıda olmadığını, düşünce veya ruh cinsinden olduğunu ileri süren varlık felsefesi görüşü.

ikicilik (dualizm): [Varlık felsefesi bakımından] evrende birbirine indirgenemez yapıda iki farklı töz bulunduğunu ileri süren görüş.

imancılık (fideizm): Tanrı'yı kavramada akla değil, yalnızca inanmaya, imana ağırlık veren öğretisi.

kavram: Nesnelere veya olayların ortak özelliklerini ifade eden genel tasarım.

kozmojik kanıt: Evrenin varlığından hareket ederek, Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışan kanıt.

kuram (bilimsel): Bilimsel yasadaki daha geniş, daha büyük ve daha sistemli varsayım.

madde: Uzay ve zaman içinde yer alan ve niceliksel olarak ölçülebilir varlık türü.

materyalizm: Varlığın madde olduğunu veya maddeye indirgenebileceğini ileri süren görüş.

metafizik (fizik ötesi): Tanrı, ruh, ölümsüzlük gibi fizik ötesi varlık ve olgularla ilgilenen araştırma; madde-form, birlik-çokluk gibi varlığın genel özelliklerini konu alan felsefe dalı.

nesne: Varlık; bilenin kendisine yöneldiği ve bilgini konusu olan şey.

nesnel idealizm: varolan tek şey olarak Tanrı veya ruhu, zihni kabul eden ve insan düşüncesini bu ruhun ve zihnin bir parçası olarak alan Hegelci görüş.

olgu: Olan, varolan, gerçekleşmiş olan.

olguculuk (positivism): Deneyciliğin bir türü; metafiziğin düşmanı olan ve deneyle denetlenemeyen soruları anlamsız bulan felsefe akımı.

ontolojik kanıt: Tanrı kavramının pozitif içeriğinden Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışan kanıt.

öndeyi (bilimsel): Önceden görme, tahmin; bilimin sonuçlarına dayanarak ileride olacak şeyler hakkında tahminde bulunma.

önerme: Doğru veya yanlış olan herhangi bir cümle.

özdeşlik ilkesi: Aklın veya zihnin temel ilkesi; her türlü doğru akıl yürütmenin dayanağı olan ilke.

özel idealizm: Bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin var olduğunu ve dış dünyanın, öznenin bilinç içeriklerinden ibaret olduğunu savunan görüş.

paralelizm: [Varlık felsefesi bakımından] madde ve düşüncenin veya benden ile ruhuniki ayrı töz olmayıp, Tanrı'nın iki öz- niteliği olduğu ve birbirleri üzerinde etkide bulunmayıp, yalnızca birbirlerine paralel davranışlar gösterdiklerini ileri süren görüş.

sağduyu bilgisi: Gündelik bilgi, amiyane bilgi; aynı biyolojik yapıya veya toplumsal koşullara sahip olduklarından dolayı insanların ortak olarak paylaştıkları bilgi.

sezgicilik: İnsanda, duyular ve aklıdan farklı olarak, bilmek istediği bir şeyi doğrudan ve araçsız bir kavrayışla bilmesini mümkün kılan bir yeti olduğunu savunan görüş.

şüphecilik (scepticism): Öznel nedenlerden hareketle bilginin imkanından şüphe etme.

tanrıçılık (theism): Tanrı tanımazcılığın reddi, kişisel ve dünya ile ilgilenen bir Tanrı'ya inanma.

tanrıbilim (theology): Tanrı üzerine felsefi araştırma; herhangi bir dilin inanç öğelerinden kalkarak onları kanıtlama ve rakip öğretilere karşı savunma.

tekbencilik (solipsism): Yalnızca kendi beninin ve özel, bireysel algıların olduğunu kabul eden, bu algıların kendi bilinci dışında bir şeye karşılık olduklarını reddeden kişinin görüşü.

tekcilik (*monism*): [Varlık felsefesi bakımından] varlığın salt maddi ve-yaruhsal- zihinsel olduğunu ileri süren görüş.

teleolojik kanıt: Evtrendek düzenle hareketle Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışılan kanıt.

tin: Ruh, maddi olmayan söz.

tinselcilik (*spiritualism*): Her türlü gerçekliğin özünün tinsel olduğunu, cisimsel olanın tinsel olanın yalnızca bir görüntüsü olduğunu ileri süren felsefi öğretisi.

töz: Varlık, gerçekten varolan şey; niteliklerin ve belirlemelerin taşıyıcısı olan özne.

tutarlılık kuramı: Doğrunun önermeler arasındaki tutarlılıktan ibaret olduğunu savunan görüş.

tüm-tanrıcılık (*panteism*): Tanrı ile doğa arasında ayırım yapmayan ve Tanrı'nın doğa olduğunu ileri süren din felsefesine ilişkin görüş.

uyuşma kuramı: Doğrunun, önerme ile dış dünyada bulunan nesne arasındaki uyuşmadan ibaret olduğunu savunan görüş.

varlık felsefesi (*ontology*): Varlık, oluş, varlık- oluş arasındaki ilişkiler, varlığın temel belirlenimleri gibi konuları ele alan felsefe dalı.

yardancılık (*deism*): Tanrı'nın evreni yarattığını, ancak daha sonra onun işleyişine karışmadığını ileri süren din felsefesi görüşü.

yararcılık (*pragmatism*): Doğrunun ölçütü olarak pratik faydayı, pratik geçerliliği kabul eden felsefe öğretisi.

yeni- pozitivizm: Pozitivizmin çağdaş bir versiyonu, felsefenin görevinin çeşitli insanî etkinlik tarafından sağlanan önermelerin anlamını açıklığa kavuşturmaktan ibaret olduğunu savunan görüş.

KAYNAKÇA

- Alkan, Cevat; *Eğitim Felsefesi*, 1983, Bursa.
- Akarsu, Bedia; *Ahlâk Öğretileri I: Mutluluk Ahlâkı*, 2. Baskı, 1970, İstanbul.
- *Ahlâk Öğretileri II: Kant'ın Ahlâk Felsefesi*, 1968, İstanbul.
- *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, 1979, Ankara.
- Altuğ, Taylan; "Schiller'de Estetik Özgürlük İdesi, Oyun ve Görünüş, *Seminer (Felsefe)*, Sayı 8, 1993, İzmir.
- Anthony de Crespigny ve Kenneth R. Minogue; *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, 1981, İstanbul.
- Aristoteles; *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, 1996, İstanbul.
- Arslan, Ahmet; *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, 1987, Ankara.
- Arslan, Ahmet; "İslâm Felsefesinin Özgünlüğü Sorunu", *Felsefe Tartışmaları*, 14. Kitap, ss. 61-84, 1983, İstanbul.
- Aydın, Mehmet S.; *Din Felsefesi*, 3. Baskı, 1992, İstanbul.
- Descartes, René; *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. Mehmet Karasan, 1947, Ankara.
- Eflatun; *Devlet*, Çev. S. Eyuboğlu-M. A. Cimcoz, 1962, İstanbul.
- Farabi, *El-Medinetü'l-Fazıla*, Çev. Ahmet Arslan, 1990, Ankara.
- *El-Munkız min ed-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, 2. Baskı, 1960, Ankara.
- *İlimlerin Sayımı*, Çev. Ahmet Arslan, 1999, Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan; *Felsefe Sözlüğü*, 2. Baskı, 1973, İstanbul.
- Horner, Chris- Westacott, Emrys; *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*, Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Ankara 2001.
- Hume, David; *Din Üstüne*, Çev. Mete Tuncay, 1983, Ankara.
- Kant, Immanuel; *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, 12982, Ankara.
- Kneller, George; *Introduction to the Philosophy of Education*, 2. Baskı, 1964, New York.
- Kuhn, Thomas; *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, 1982, Ankara.
- Moore, T. W.; *Philosophy of Education, An Introduction*, 1982, London.
- Popkin, Richard H.-Stroll, Avrum; *Philosophy Made Simple*, 1956, New York.

A

ahlâk felsefesi 33, 34, 161, 175, 176,
177, 178, 227, 374

akılcılık 49, 73, 77

Anaksagoras 46, 89, 340

Anaksimandros 45, 122, 123

Anaksimenes 45, 123

analitik felsefe 81, 95, 96

anayasal yöneticilik 238

anlamlılık 53, 54

Anselmus, Saint 349, 350, 351

a posteriori 71

a priori 62, 72, 354, 380

araççılık 53

Aristoteles 11, 12, 25, 32, 33, 42, 45,
46, 50, 52, 58, 67-69, 82, 90,
105, 119, 130-134, 139, 152-
157, 171, 173, 181, 182, 190,
191, 194, 197, 199-202, 205,
228, 229, 237, 249, 250, 254,
311, 312, 315, 317, 335, 340,
347, 351, 388, 394,

Arkesilaos 66

arkhe 45, 121

Augustinus, Saint 236, 315, 361, 363

Ayer, A. J. 51, 92, 193

B

Bacon, Francis 119

Batlamyus 58

belirlenimcilik (determinizm) 188, 207

Bentham, Jeremy 210, 211, 212, 213,
216, 240

Bergson, Henry 49, 75, 76, 77, 134,

Berkeley, George 11, 128, 129, 130,
131, 145, 149, 150, 151, 152

bilgelik 29, 32, 33, 37, 50, 120, 358,
399

bilgi felsefesi (epistemoloji) 18, 25, 34,
46, 48, 53, 390

bilim felsefesi 18, 34, 87, 88, 93, 96,
371

bilimsel bilgi 26, 27, 69, 96, 98, 99,
100, 101, 111, 333

C-Ç

Carnap, Rudolf 51, 92, 193

Comte, August 49, 50, 78, 79, 80, 92,
94, 237, 256, 278
Condillac, Étienne Bonnot de 49, 71
Croce, Benedot 304, 317
çok-tanrıcılık (politeizm) 323

D

Darwin, Charles 330, 344
deizm. *Bkz* yaradancılık
Demokritos 11, 46, 67, 90, 132, 136,
137, 138, 139, 153, 340
deneycilik 49, 73, 77
Descartes, René 11, 49, 52, 60, 61, 71,
72, 74, 82, 101, 127-129, 132,
138, 139, 149, 151, 152, 156,
157, 195, 335, 349, 350, 351,
375, 381,
Dewey, John 53, 85, 384, 391, 395,
396, 397
dilbilimsel 82
din felsefesi 17, 24, 34, 40, 95, 162,
321, 322, 326-328, 334, 336,
358, 360
Doğa Filozofları 45, 59, 90, 146, 340
doğrulanabilirlik 35, 80, 83, 99, 335
doğuşancılık 73
duyumculuk 71

E

Einstein, Albert 118, 132, 331
empirizm. *Bkz* deneycilik
Epikuros 12, 49, 67, 136, 139, 170,
191, 194, 196, 202, 203, 213,
241, 242
epistemoloji. *Bkz* bilgi felsefesi (epis-

temoloji)
erekbilim (teleoloji) 154, 341
estetik 34, 40, 42, 161, 168, 169,
294-317, 340, 372, 383, 390
Euklides (Öklid) 106, 107, 309

F

Farabi 19, 50, 133, 229, 237, 238, 335,
339, 347, 351-353, 362, 363,
368,
faydacılık (utiliteryanizm) 192, 211,
212, 213
Fichte, Johann Gottlieb 78, 317
form 31, 139, 306
Freud, Sigmund 357, 358

G

Galile 68, 99, 101, 107, 108, 109, 111,
114, 117, 338
Gassendi, Pierre 136, 351
Gazali 19, 49, 60, 61, 74, 236, 335, 341,
347, 355, 367
gerçekçilik (realizm) 130
Gide, Andre 185
görelilik kuramı 118

H

Hayek, Friedrich 237, 238, 239
Hegel, G. W. F. 11, 32, 50, 71, 74, 78,
95, 125, 141-145, 150, 151,
224, 237, 239, 262, 279, 280,
285, 304, 315, 317, 339, 381
Herakleitos 46, 89, 123, 124, 125, 126,
146, 150, 151
Hick, John 364

- Hicks, J. 365, 366
- Hobbes, Thomas 11, 13, 138, 139,
191-193, 231, 237, 238,
257-273, 381
- Homeros 59, 308, 309
- Horner, Chris 23, 204,
- Hume, David 32, 49, 61-63, 210, 237,
315, 345, 347, 362,
- Huxley, Aldous 255
- i**
- İbni Haldun 5, 19, 251, 335, 367,
İbni Rüşd 33
- İbni Sina 11, 19, 32, 49, 145, 148, 149,
335, 339, 349, 363
- idealizm 130, 145, 150
- ikicilik (düalizm) 153
- iman 37, 38, 39, 325, 341, 355, 367,
368
- J**
- James, William 53, 83, 84, 335, 382
- Jaspers, Karl 29
- John Locke
tabula rasa 70
- K**
- Kant, Immanuel 12, 27, 29, 36, 42, 46,
47, 50, 59, 61-65, 69, 73-82,
91, 93, 99, 126, 134, 178, 189,
191, 217-224, 304, 315, 317,
347, 348, 351-354, 386
eleştirii felsefesi 73
fenomen 64, 126
numen 64, 70, 78, 126
- Karneades 66
- Kepler, Johannes 114, 115, 117, 338
- Kierkegaard, Søren 38, 325, 367, 368
- Kinikler 12, 194, 195, 196, 206, 235
- L**
- Leibniz, G. W. 49, 71, 335, 348, 361,
362, 363
- Locke, John 13, 49, 70, 71, 232, 237-
240, 263, 267-275, 283, 284,
374, 375, 380, 382, 394
- Lord Acton 239, 253
- M**
- Mach, Ernst 78
- maddecilik 137
- maddecilik (materyalizm) 135, 139,
141, 142, 143, 286, 390
- Mansur el-Hallac 341
- Marksizm 179, 242, 395
- Marx, Karl 11, 139-143, 235, 237, 242,
262, 283-289, 357, 358, 380
- metafizik 31, 62, 64, 74-79, 92, 93,
134, 135, 158, 207, 219, 323-
325, 329
- Mevlana Celaleddin-i Rumi 75
- Mill, John Stuart 210, 212, 213, 237,
238, 239, 240, 288, 382
- Moore, G. E. 166-169,
- Muhyiddin-i Arabi 75
- mutlakıyetçilik 238
- N**
- nesnelci 191, 195, 202, 314
- nesnellik 99, 130, 152, 172
- Newton, Isaac 33, 90, 98, 115, 118,

132, 331, 338

Nietzsche, Friedrich 212, 217, 358

O-Ö

olguculuk 51, 64, 78, 79, 82, 92

olumsallık 31

ontoloji. *Bkz* varlık bilimi

Orwell, George 254

öndeyi 35, 100, 116

özgecillik (diğergamlık) 216

öznelci 191, 313

öznellik 150, 172, 173

P

paralelizm 157

Parmenides 46, 121, 124-126, 340

Pascal 58, 164, 335, 367

Péguy, Charles 224

Pierce, Charles Sanders 50, 82, 83

Platon 11-13, 32, 46, 49, 50, 68-73,
145-155, 162, 163, 191-194,
197-202, 229, 237, 247-256,
278, 307-319, 340, 361, 375,
379-381, 384, 394

Plotinos 49, 133, 315, 316, 339, 363

Popper, Karl Raimund 110-112

pozitivizm. *Bkz* olguculuk

pragmatizm 10, 53, 64, 82, 92, 395

Protagoras 65-67, 217, 237, 321

Proudhon, Joseph 235, 242, 243, 357

Pryhon 66

puta-taparlık (paganizm) 337, 360

Pythagoras 29, 89

R

rasyonalizm. *Bkz* akılcılık

refleksiyon 30, 88, 91

Reichenbach, Hans 92, 110,

Ross, W. D. 191

Rousseau, Jean-Jacques 13, 232, 237-
239, 263-273, 284, 375, 381,
382, 391, 397

Russell, Bertrand 81, 209, 358

Ryle, Gilbert 81

S

sağduyu bilgisi 9, 26

Sartre, Jean Paul 358, 365, 389,

Schelling, Friedrich W. J. 78, 315, 317

Schiller, Friedrich 13, 315, 318, 319,

Schlick, Friedrich Albert Moritz 51, 92

sentaks. *Bkz* sözdizim

Septikler 10, 58, 65, 66

sezgi 31, 49, 53, 57, 72, 74, 75, 77, 134

Simon, Saint 237, 256, 278

Smith, Adam 214, 283, 284

Sofistler 29, 32, 46, 59, 65, 146, 194,
235, 241

Sokrates 12, 29, 33, 43, 46, 59, 66, 68,
121, 123, 146-148, 162, 171,
172, 189, 193-199, 204, 213,
215, 247, 248, 312, 340, 375,
387

sözdizim 55

spekülasyon 88, 91

Spencer, Herbert 380, 382

Spinoza, Baruch 11, 49, 52, 71, 82,
133, 152, 156-158, 172, 186,

191, 324, 332, 339, 341, 349
Stoacılık 12, 205, 207

Ş

şüpheciler 10, 58

T

tabula rasa 70
tanrıbilim 11, 133, 134, 326
tanrıtanımazcılık (ateizm) 139, 341,
355, 356
tekbenci 129
tekçilik (monizm) 143, 157
tek-tanrıcılık (monoteizm) 163, 208,
210, 244, 276, 321, 329, 334,
337, 340, 355, 360
Thales 45, 59, 89, 90, 121, 122
tin 150-152, 239, 280, 318
töz 50, 133, 148-151, 155
tutarlılık kuramı 52, 82
tümdengelim (dedüksiyon) 72, 104,
105-107, 110
tümevarım (endüksiyon) 109, 110,
112
tüm-tanrıcılık (panteizm) 133, 339

U

uyuşma kuramı 52

V

varlık bilimi (ontoloji) 127
varlık felsefesi 18, 34, 46, 125, 126,
130, 133-135, 286
varoluşçuluk 179

W

Westacott, Emrys 23, 204,
Wittgenstein, Ludwig 81

Y

yanlışlanabilirlik 80, 83, 99, 111
Yunus Emre 75